

ВСИЧКО Е НАРЕД С ГЛАГОЛА (ИНОВАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ ТРАНЗИТИВАЦИЯ И ДЕРЕФЛЕКТИВАЦИЯ С ЦЕЛ ПРИПИСВАНЕ НА КАУЗАТИВНОСТ)

ТЕОДОРА РАБОВЯНОВА

ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
t.kurteva@ts.uni-vt.bg

Статията представя обобщение върху транзитивацията и дерективацията в сферата на българския глагол с цел приписване на каузативност. Преобладаващите новообразувани глаголи, които анализираме, са каузативи, други могат при определени условия в конкретни изречения да илюстрират „каузативното правило“. Лабилността на морфологичната идентификация по преходност ~ непреходност е причина да огледаме ексцерпираните глаголи по принадлежността им към една от двете групи: А- или Р-лабилни.

Налице е следната зависимост: Р-лабилността се съчетава с каузативността, докато А-лабилните глаголи са некаузативи. При тях субектът на действието не се променя нито в непреходната, нито в преходната употреба. В Р-лабилните глаголи субектът на непреходния глагол става обект на преходния глагол. „Двойствени“ са глаголите *минавам, премина, светна, спомагам, стигна, тренирам*. Въпреки че каузативите от втората група са 40, а от третата – 3, тук не е приложима процедурата за лабилност поради различието между рефлексива (с маркер *се*) и транзитивния глагол, т.е. несъвпадението по форма означава и нелабилност. Примерите от третата група могат да се разглеждат и като абсолютна употреба на преходното глаголно значение. Измененията в глагола подсказват за настъпила промяна в мисленето на съвременния българин – израз на активна позиция чрез каузатива, а „играта“ между транзитивен и интранзитивен и/или възвратен и невъзвратен глагол е с прагматични цели, сред които ефективност, атрактивност, неофициалност.

Ключови думи: лабилни глаголи, А-лабилност, Р-лабилност, лексико-граматическа категория преходност ~ непреходност, каузативност, български език

EVERYTHING IS FINE WITH THE VERB (INNOVATION PROCESSES OF TRANSITIVIZATION AND DEREFLEXIVIZATION AS A MEANS OF ATTRIBUTING CAUSATIVITY)

TEODORA RABOVYANOVA

ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO
t.kurteva@ts.uni-vt.bg

The paper presents a summary of the observations on the transitivity and dederexivization of Bulgarian verbs as a means of attributing causativity. The majority

of the newly formed verbs that we analyze are causative while others may, under certain conditions and in particular sentences, exemplify the causative rule. The lability of morphological identification regarding the transitivity – intransitivity distinction is the reason to examine the excerpted verbs as being either A- or P-labile.

The following tendency can be observed: P-lability has to do with causativity, while A-labile verbs are not-causative. In such cases the subject does not undergo changes neither in their intransitive nor in their transitive use. With P-labile verbs, the subject of the intransitive verb becomes the object of the transitive verb. There are some ambivalent verbs, such as *minavam* (pass), *premina* (pass over), *svetna* (light up), *spomagam* (facilitate), *stigna* (reach), *treniram* (train). Although the second group contains 40 causatives and the third group has 3 verbs, the lability procedure is not applicable because of the difference between the reflexive with the *se-* (*ce*) marker and the transitive verb, i.e. the mismatch in form also means non-lability. The examples in the third group can also be viewed as the absolute use of the transitive verb meaning. The changes in the verbs indicate a change in the way contemporary Bulgarians think – the causative verbs serve as an expression of an active position, while the interplay between transitive and intransitive and/or reflexive and non-reflexive verbs has mostly pragmatic purposes, such as achieving a certain communicative effect, attractiveness, informality.

Keywords: labile verbs, A-lability, P-lability, the lexico-grammatical category of transitivity – intransitivity, causativity, Bulgarian language

Позоваваме се на изследвания на Пенка Баракова, посветени на засиления „процес на транзитивация на непреходни глаголи и на дерефлективация на възвратни глаголи“ (Баракова/Barakova 1999: 455; Баракова/Barakova 2003). Според Стоян Буров „иновациите са провокирани от чуждозикови влияния“, но тяхната „разширяваща се употреба е улеснена от проницаемостта на отделни звена от граматичната система на съвременния ни език“ (Буров/Burov 2015: 13). Приведените примери обясняват явлението „интензивна семантична трансформация чрез приписването им (на глаголите – бел. моя, Т.Р.) на каузативност“ (Буров/Burov 2015: 15–16). Същевременно граматичните изменения са със спонтанен характер – „унищожаването на възвратността при глагола в процеса на глаголна дерефлективация“ и „разрушаването на опозицията по интранзитивност / транзитивност при глаголите“ (Буров/Burov 2017a: 45–46) подкрепят проявите на фактора „случайност в съпаденията“ (Буров/Burov 2017a: 48). Тенденциите се разглеждат и в съпоставителен аспект на съвременната българска и руска реч (Буров/Burov 2017b).

Примерите ни са ексцерпирани в периода февруари 2016 – август 2020 година от интернет източници. Разпределяме глаголите в три групи според настъпилите формални причини при промяната от интранзитивни към транзитивни. Тук ще се спрем само на първата група, за която накратко ще представим морфологична формула, каузативна схема, подходящи примери. Другите две групи ще бъдат използвани за съпоставка, подробното им представяне ще е цел на друго проучване.

Сред анализираните глаголи преобладават каузативите (63), други могат при определени условия да станат „каузативни“. Лабилността на глаголите спрямо категорията преходност ~ непреходност дава интересни данни за принадлежността им към А- или към Р-лабилността. Александър Летучий дефинира лабилните глаголи с употреба „и като преходни, и като непреходни без морфологически изменения“ (Летучий/Letuchij 2013: 11).

Смятаме, че тъй като в българския език невъзвратният непреходен глагол (след елиминиране на предлог) не се различава по форма от съответния преходен глагол, лабилните глаголи нарастват значително: 36 са А-лабилните (agent-preserving lability verbs) (Летучий/Letuchij 2013: 29–44), 13 – Р-лабилните (patient-preserving lability verbs), а 6 глагола „се държат“ двойствено (Р- и А-лабилни).

В нашия корпус от примери безспорните каузативи са 14 (*банкрутирам, доминирам, ерозирам, ескалирам, забременя, катастрофирам, повлиявам, стартирам, фалирам*; в периферията на транзитивацията по брой употреби са *апелирам, дрънкам, закъснея, кадрувам, релаксирам*); 6 случая на каузативна употреба при преимуществено поведение като некаузативи (*минавам, премина, светвам, спомагам, стигам, тренирам*); останалите 35 единици не са каузативни (*бягам, внимавам, входирам, жадувам, желя, живея, заявявам, кимам, клик(в)ам, копнея, мисля, мога, напомням, отмъщавам, пазарувам, пиратирам/пиратствам, подгрявам, помисля, прекроча, претендирам, разцъквам, репетирам, свикна, свиря, слизам, снасям, социологизирам, спрейвам, стагнирам, сърфирам, тракам, ходя, цъкам, чаткам, чукна*).

В групата на **новите преходни глаголи** попадат 55 глагола. Морфологичната формула, представлява техния развой, е *невъзвратен непреходен глагол + пряко допълнение /нещо/, повечето елиминират предлог /– Prep/ → преходен глагол*. Схемата при каузативите има вида: *субект деятел в невъзвратния интранзитивен глагол → актор каузатор – каузиран обект (ситуация) в крайния транзитивиран глагол*. Тестът за каузативност включва семантичната парафраза ‘*карам/правя някого/нещо да (основен глагол)*’. Ще посочим примери, предизвикващи интерес със своята неологичност, непривичност или атрактивност.

Глаголът *банкрутирам* като финансов термин в деловата сфера е само непреходен. В новия преходен глагол агенсът каузира засегнатия обект (фирма, държава или лице): *Аз освободих 25 работника от моята фирма и ще я банкрутирам* (novini.bg; коментар); *Как да банкрутирате глупак* (econ.bg); *Да банкрутирам сам себе си не е никакво доказателство за любов към теб* (www.kazanlak.com).

В своеобразен интернет „диалог“ откриваме различни употреби: (1) и (2) са примери за каузативна преходна употреба, а (3) и (4) – за абсолютна

употреба на преходното глаголно значение: *Кажи, де кажи за колко време ще **банкрутирате** Холандия (1) със страшните си проверки. Заканил се комара да отмъсти на слона, хехехе; Виж сега „гастер“... Никъде не съм писал, че искам да я **банкрутирам** (2). Аз за разлика от тебе съм живял доста навън вкл. и в Холандия, познавам холандците и нищо не искам да им **банкрутирам** (3). Ей тва е. Никой не иска нищо да **банкрутира** (4) (www.dnevnik.bg).*

Като каузатив *ескалирам* е много активен в деловата сфера, но невиннаги означава увеличаване (срв. значението ‘предизвиквам разрастване, разширяване на мащаба на някакво явление’ – Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2001): ... *преди тази дата трябва да **ескалирам** жалбата си в диспут...* (flowerhobby.net); *Както се казва **ескалирам** проблема до чиста логика* (www.webcafe.bg).

Обяснението е, че изразите *ескалирам диспут/оплакване/казус* са стандартни глаголно-именни конструкции, установени в езика на деловата документация, където се използват винаги в готов вид за облекчаване на комуникацията в сферата на административните отношения, функционират в строго специализирани дискурси или професиолекти и се прилагат във вид на штампа: *Но при всеки мой диспут се налагаше да го **ескалирам*** (www.kaldata.com). Нетипични са за всекидневното общуване, звучат неестествено за носителя на езика, правят се опити да се превеждат „на български“.

Новата каузативна семантика е: ‘правя нещо (действие, обществено-политически процес, движение, административно мероприятие, междудържавни отношения) да се разрасне’ с тенденция към обхващане на отвлечен обект: *Реджеп Ердоган: Не искаме да **ескалираме** конфликта с Русия* (zapetrich.com); *@Fenia: За да **ескалирам** изумлението ти, рекламно-то време в тия телевизии се мери в секунди, а не минути* (blog.peio.org).

Глаголът *доминирам* като по-кратък (без предлога) е подходящ за заглавие, не е без значение и семата ‘превъзходство’, пазеща се и в новия каузатив: ‘правя нещо /някого да доминира’. Най-често каузираният обект е пазарът, но в колокацията се включват и други абстрактни понятия: *Местни играчи **доминират** пазара на сливания и придобивания у нас* (www.mediarpool.bg); *Преди да „**доминираш** света“ трябва да се ограмотиш!* (www.download.bg)

Малко са примерите с каузатор лице (срв. *Юнг (на които съм фен), би казал че в тоя случай селфа е **доминирал** егото...* /www.gatchev.info/blog/), преобладава неодоушееният субект (най-често продукт от дейност): *Android **доминира** пазара на смартфоните с 85%* (www.androidbg.com); *Червеното вино продължава да **доминира** пазара с 54%* (www.mi.government.bg). Отново същата тенденция на придвижване от по-конкретното към по-абстрактното значение (Летучий/Letuchij 2013: 298–290): „... *революционна концепция (дори манталитет), която е необходимо да съществува и дори*

да **доминира** света, в който живеем“ (bitcoini.com); „... макроикономическа теория, която се появи през 80-те, и която може би **доминира** полето днес“ (bulgaria-mmt.blogspot.bg). В спортни материали глаголят изпъкват освен с необичайната си безпредложна употреба и с клишираността си: Тя **доминираше** състезанието в четвъртък от старта до финала... (gong.bg); По-рано тази седмица Джоунс заяви, че иска да се върне в ММА и смята да отнеме и двете титли на Кормие: „Искам да го пречупа. (...) Бих го два пъти, ще го **доминирам** и в трета и четвърта среща“ (topno vini.bg).

Ерозирам идва от научната сфера, но вече като транзитивен загубва тясно специализираното си терминологично значение 'причинявам, предизвиквам ерозия' (срв. *ерозирам почвата*), а днес е с изявен политически облик (напр. *ерозирам доходите*). Каузативното значение е 'разрушавам, разяждам': *Обвинявал ме е неведнъж, че „залитам“ подир естетиката на модернизма, и че като главен драматург на Народния театър ерозирам достолепни традиции заради „съмнителни изделия на художествеността“* (pogled.info). Количеството актанти се увеличава, към валентната глаголна структура се добавя нов участник – каузатор. Същевременно субектът на непреходно употребения глагол съвпада с обекта на преходния глагол (Летучий/Letuchij 2013: 25). Срв.: *Цялото общество ерозира*. → *Донякъде е вярно, но когато крада, взимам подкуп, оклеветявам, аз не върша само личен грях, а ерозирам цялото общество* (www.slovo.bg); *Доходите ерозират*. → *Аз му ерозирам доходите...* (gratzi an.blog.bg).

Типичен пример за Р-лабилен глагол е странното новообразуване *забременя*: *Флавио Бриаторе пак забременя моделка* (spisania.rozali.com); *Гринго успя да забременя Софка* (lifeonline.bg). Чудатостта идва от коренната трансформация на глагола, така че характеристиките му се променят до неузнаваемост. Промяната по преходност – непреходност води след себе си и други изменения: от субектен глаголят става обектен, от некаузативен – каузативен, с дефективна парадигма: *Футболист забременя сексбомба* (www.bgdnes.bg).

Акторът е задължително лице от мъжки род, изразено често чрез местоимението *той* (3 л., ед.ч.) *я* (каузиран обект лице в 3 л., ед.ч., ж.р.) *забременя* (глагол само в 3 л., ед.ч.). Налице са редица ограничения – семантични и формални (срв. **аз го забремених, *ти го забременя...*; невъзможно е образуването на форми за страдателен залог, освен досега невъзможния рефлексив **е забременена, *се забременя*): *Шеф на Би Ти Ви забременя спортна водеща* (News2); *16-годишен Ромео на съд, преспа и забременя своята 14-годишна Жулиета* (BurgasNews). Единственият пример с първолична глаголна форма е с псевдоцитат в заглавието – *Родман: Мадона ми даваше 20 млн. долара да я забременя* (www.hiclub.bg).

В каузатива се разчита немалко и на асоциациите, породени от словообразователния модел (срв. *загаджа* някого): 1) *X забременя Y: Иван заб-*

ремени Ирина, Вихра беснее (skandalno.net); 2) вариант Той я забремени: *Мъжът на Фърги искал „да я забремени на първата среща...* (www.missbloom.bg).

Примерите са, меко казано, пикантни и напускат границата на добрия тон, но са обикнати от жълтите издания, т.нар. „публицистична чалга“ (Чакърова/Chakarova 2003). Но са адекватни на съвременната маркетингова стратегия „сексът продава“ (в популярната преса), оттам стават обикнато средство за привличане на аудитория: *Кой забремени Мерилин Монро – Кенеди, Ив Монтан или Артър Милър* (www.168chasa.bg). Зад кулисите – *Национал забремени даскалка* (paper.standartnews.com). Отклоненията от модела увеличават атрактивността на текста и провокативността например при транспозиция по род: по-често при актора – съществително име в среден род, и оттук конотации на омаловажаване, снизяване: *Сам въщици: Мачото Краси от „Фермата“ в шок, забремени участничка* (www.dnes.bg). По-рядка е транспозицията при каузирания обект лице – отново в среден род: *Видал ще си има братче, татко му забремени младо гадже* (Gol.bg).

Стилистичният ефект цели крайно въздействие в примери с ефектор (т.е. причина за каузираното действие) вм. актор: *Фалшива вест забременни звезда от „Откраднат живот“* (Marica. bg); *Таблоид „забремени“ Лейди Гага – бащата може да е Брадли Купър* (epicenter.bg); *Британска болница 'забремени' 30 пациенти (заглавие); 30 пациенти на британска болница, в това число и шестима оженени мъже, са получили писма, че са бременни* (www.vesti.bg). Във всички примери глаголът е от свършен вид, което може да се обясни с еднократността на действието и с неговата компактност.

Примерите с обектния глагол *катастрофирам* изобилстват в медиите поради повторение от заглавието в първото изречение на новинарския текст: *Кой катастрофира държавата, поспориха депутатите, гледайки на второ четене текстове от актуализацията на бюджета за 2014* (news.bg); *БСП обяви, че бюджетът за 2016 г. вкарва България в дългова криза, водеща към гръцки сценарий, а от Реформаторския блок призоваха за бюджета да не се изказва този, който катастрофира колата* (www.dnevnik.bg). Често изразът *катастрофирам държавата* е в препозиция и чрез рематизацията се акцентира върху апокалиптичните прогнози.

Глаголът *повлиявам* е благодатен откъм примери. Приликата със *спомагам* е не само в еднаквата трансформация (изпускане на предлога **на/за**), но и в сходното значение 'действам благоприятно': *Нийм подпомага пречистването на кръвта, чернодробните функции, благоприятно повлиява кожата* (www.pinterest.com); *Как магнитната постелка повлиява ставите и костите?* (www.mediterm-d.com).

В преобладаващите примери с глагол в 3 лице имената в подложна позиция изпълняват само семантичната роля ефектор. Под ефектор (сила) се

разбира „природна сила, която предизвиква действието или състоянието“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 24). Според Р. Влахова „Семантичната роля ефектор се приписва на главния аргумент на т.нар. каузативни глаголи, които са образувани с оператор [CAUSE]. Каузативността е признак, свързан с отбелязаните признаци на транзитивността – повече от един актант, деятел с висок агентивен потенциал, реалис, активно изречение“ (Влахова/Vlahova 2014). Същевременно ефекторът не е маркиран с признака *лице*, акторът е инструмент, предизвикващ оздравителната процедура: *Препарати, които **повлияват** хормоналния дисбаланс (tophomeo.com); Неврони в мозъчния ствол **повлияват** и контролират сърдечната дейност, дишането и равновесието (kmlanov.net).*

В разговорно нюансирания израз *повлиявам грима (Винаги, задължително **повлиявам** грима си от сезони, време, мода и чак най-накрая от настроеня /www.bg-mamma.com/), в конструкцията **повлиявам теза (В този пост ще представя моята гледна точка, но в разговори с приятели, не се опитвам да **повлиявам** или да застъпвам дадена теза... /www.mefdoza.com/)*** словообразователният модел е с вършител *лице* (актор), а обектът е *нелице*, най-често болестно състояние, което се лекува. Оттук и първоличната глаголна форма: *Заболявания, които успешно **повлияваме** (biomedis.info).* Изречението с непреходна употреба вече изглежда странно: *Нейното мнение съпада с моето най-много на 50% и по принцип не го обсъжда много с мен, тя просто прави каквото счете за добре като понякога аз **повлиявам** (pharmclub.info; форум).*

Стартирам е фазов глагол с мотивираща основа английското съществително-глагол (старт) и суфикс *-ира-* – фактори, които съдействат за лабилността. След транзитивацията водеща става каузацията – ‘правя така, че да стартирам нещо’: *Много вложих в проекта, с голяма любов работих върху него. Смятах да го **стартирам** на 24 юни... (lifebg.net).*

Начинателният Р-лабилен глагол е с много широка съчетаемост: *5 причини да **стартирате** бизнес (profit.bg); Как да **стартирам** зелен_бизнес?; Но това, че не ме избрах, ме мотивира още повече и очаквам с нетърпение да **стартирам** кариерата си в Европа и да се развия (bgbasket.com; varnautre.bg; petel.bg); Бербатов: До дни **стартирам** новия проект (fakti.bg; www.newsbg.eu); След множество запитвания, реших да **стартирам** онлайн уроци по китара (news2.bg; www.flagman.bg); Мария Габриел: На 13 ноември **стартирам** публична консултация за фалишивите новини (по vini.bg). В по-малко случаи каузираният обект задава начало на темпорална граница, срв. Соня Немска: **Стартирам** годината с ударна песен, очаквам само хубави неща (delo.bg); Принц Полди: **Стартирам** нова глава (www.gol.bg) вм. ‘отварям / започвам нова глава’.*

Съпоставката на *стартирам* с транзитивните *стопирам* и *финализирам*, които са само преходни, изтъква сходствата в словообразуването (мотивираща основа чуждо име: старт – стоп – финал + суфикс *-(из)ира-*), в

каузалността ('правя нещо да започне' – 'правя нещо да спре, слагам край, прекратявам' – 'правя нещо да приключи'), в синтактичната схема: *Моего вчера му стопирах ферментацията* (forum.napravisam.bg); *IBM финализира най-голямата сделка в историята си* (www.investor.bg). Изводът е, че *стопирам* функционира като непълен синоним на *финализирам* и своеобразен антоним на *стартирам*. Можем да стартираме и да стопираме или финализираме почти всичко (разнообразие в семантичната съчетаемост с прякото допълнение), но *стопирам* и *финализирам* не функционират в българския език като интранзитивни глаголи, няма и примери за абсолютна употреба на преходното значение.

В книжовния език е нормална абсолютната употреба на преходното глаголно значение на *фалирам*, което съвпада формално с „реализацията на непреходното глаголно значение“ (Баракова/Barakova 1999: 457). Обаче трансформацията от непреходен в преходен подчертава каузативността, при това негативната семантика се запазва – 'правя нещо да фалира': *Трябваша ми още 6 месеца и щях да фалирам енергетиката* (www.dnevnik.bg/comix); *Пеевски към Боко: Или продавам талончетата на тотото в „Лафка“ или ги фалирам* (www.informiran.net).

В коментарите каузативът вече е пейоративно средство за израз на отрицателна оценка на нелицеприятни обществени явления: *Ако беше толкова лесно, всички щяхме да правим фирми и после да ги фалираме* (forum.lex.bg). Глаголът продължава да пази и обвързаността си с определена сфера на общуване (финансовата), но се добавя експресия, ирония – изобщо отношение на субекта на изказването към явлението: *Внимавай как се обръщаш към българите, защото ще те намеря, ще те фалирам, ще те купя и ще изкарам теб и жена ти на магистралата боклук такъв* (offnews.bg).

Новите каузативи са Р-лабилни глаголи, субектът на непреходно употребения глагол съвпада с обекта на преходната конструкция: *Аз фалирах*. Банката *фалира*. → *Фалирам* те. Кой *фалира* банката? В израза *някой фалира някого/нещо* (значение 'карам/правя някой/нещо да фалира') проличава нетипичността, странността на каузативите, но е и основание за предпочитане пред познатите, утвърдени, „скучновати“ непреходни глаголи. Примерите следват модела: аз (субект, деятел) фалирам (1 л. ед.ч.) → някой (лице – актор/нелице – ефектор) фалира = 'прави да фалира' (глагол в 3 л. ед./мн.ч.) някого (каузиран обект: потърпевш от действието; най-често нелице (фирма, бизнес, институция, клуб, държава...), но и лице; заместени и с винителна форма на личното местоимение). Разграничават се три варианта на модела, отличаващи се по степен на необичайност и по въздействие върху езиковото чувство за (не)приемливост:

1) асиметричност на модела поради неизразения подлог в българския език: *Но ако си магазин, и то малък просто мога да те фалирам с 100 поръчки с наложен платеж...* (searchengines.bg; форум);

2) симетричност на модела: *Борисов се закани да **фалира** Общинска банка (taxes.bank.bg); Кой **фалира** банката (blog.bozho.net);*

3) едновременно симетричност и размяна на ролите актор и ефектор: *Ако да действаш и бъди сериозен иначе зимата **ще те фалира** (www.kaldata.com); Защо има опасност ЕЦБ да **фалира** Гърция? (portmoneto.com); Една от основните причини е, че тези няколко празнични дни понякога успяват да „**фалират**“ семейния бюджет до такава степен, че излизането от финансовата дупка отнема месеци (izbiram.bg).* Позицията на активен вършител на действието е заета от абстрактно, събирателно или отглаголно име, което според логиката и нормалността на реалното състояние на нещата в действителността е само причина за крайния резултат.

За да илюстрираме едновременно А- и Р-лабилните глаголи ще посочим примери със *светна/светвам* → *светвам нещо/някого* и *спомогна/спомагам* (за, на) → *спомагам нещо*.

В типично разговорните изрази *светна лампата* и *светна ме* (каузативно значение ‘правя някого да разбере нещо’) е запазена връзката с първичното значение, което предизвиква непрекъснато превключване между пряк и преносен смисъл: *Да ви **светна**, защото очевидно не ви информират – тепърва ще става страшна за нас (fakti.bg); Светвам лампата, вие решавайте! Вземам повод от интервю на Ивайло Манджуков пред „Тема: Спорт“, за да дам сигнал, да натисна бутон, да **светна** лампа (www.prosport.bg).* В жаргона потребителите сами регистрират фразеологизма и се опитват да обяснят семантиката му: *светвам лампичката* = ‘предупреждавам за нещо опасно’ (www.bgjargon.com). В спортни материали се употребява вариант *светна ми червената лампа*: *Малко по-късно на италианците им **светна** червената лампа (euractiv.bg).*

Разликата между жаргонната и фразеологизираната употреба е в каузирания обект: лице, означено с кратка винителна местоименна форма (*Карстен Рамело: Бербагов ме **светна** за вашите курорти /www.7sport.net/; Веднага те **светвам!** /otboga.com/)* и нелице (лампа/лампичка), и в опозицията некаузативност ~ каузативност.

В ексцерпирания материал „случихме“ и на два примера с конструкцията *светна луната*, буквален превод от английски език. Моделът добре описва процеса на каузиране и Р-лабилността: актор лице (изразено с въпросително местоимение в именителен падеж или относително местоимение в подложна позиция) – каузиран обект нелице (луната); семантична парафраза ‘правя да светне’: *„Кой **светна** луната?“ (Who Lit the Moon?) е интерактивна приказка за деца на възраст между 4 и 10 години (play.google.com); Мая Бочева, която „**светна** луната“ – за малки и големи (kafene.bg).*

Примерите с преходен А-лабилен глагол са според употребите на първоличния глагол *спомагам* под влияние на медицинския научен дискурс в

интернет форуми: *Предпочитам да **спомагам** естествените процеси и като че ли оздравявам по-бързо така* (bg-mamma); *Предполагам, по-късно ще увеличи времето (не бързината) на тренировката до 45 мин сумарно, за да **спомагам** горенето на мазнини* (www.bb-team.org); *И да **спомагам** това да се случи с каквото мога* (vijmag.bg).

Ако обаче формата е третолична, разпределението на семантичните роли е различно – симетрията в примерите засилва идеята за каузативното влияние. В позицията на актор е събирателно име (държава, сдружение), в ролята на повлиян – неодушевена или абстрактна същност: *Сърбия **спомогна** българската кауза с победа срещу Бразилия* (www.segabg.com); *Сдружение „Одисея“ **спомогна** дарение на пълно обзавеждане за децата от група „Пиноккио“ в детска градина № 2 „Лудогорче“* (www.ngodyssey.org). Експресията нараства при ефектор в подложната позиция (семантична роля инструмент или средство): *Диамантеното Дермообrazio премахва горния епидермис на кожата и **спомага** по-бързата ѝ регенерация* (www.salon-edno.com); *Тези инструменти **спомагат** почистването на междудъбните пространства...* (elirka.com); *Микроскопичните убождания **спомагат** проникването на регенериращите коктейли...* (antoanette.com).

В заключение: наблюдаваме зависимост между Р-лабилните глаголи и каузативността, докато А-лабилните глаголи са некаузативи. При Р-лабилните каузативи се появява различен участник в ситуацията (инициатор, каузатор) като нов подлог, който отпраща „традиционния“ подлог вече в позицията на пряко допълнение. Относно А-лабилните глаголи може да говорим само за наченки в единични примери с каузативност при *пазарувам* и *спрейвам*: *Другата държава **пазарува** масово чрез свои поданици (...) недвижима собственост в България...* (www.svobodata.com); *Те поливат топлата филия с олио д'олива, а аз го **спрейвам** и му слагам и подправки. Майка ми го наричаше циганска баница* (new.cvetar.org).

Относно „двойствените“ глаголи изреченската схема помага да разчетем поведението им: глаголът се „държи“ като А-лабилен в изречението *Covid-19 **премина** нова психологическа граница* (www.expert.bg). Важно е, че некаузативът запазва агентивния участник – и като непреходен глагол (***тренирам** усилено*), и като преходен (дясно разширение на глагола е видът спорт, с който се занимава агенсът лице): *За да **тренирате** адекватно боен спорт, трябва да имате и силата на удара...* (mma.bg). Прякото допълнение може да фокусира конкретна част от тялото, върху която се работи: 1) *Колко често да **тренираме** мускулна група* (muscle-damage.com); *Как да **тренираме** краткосрочната си памет* (spisanie8.bg); или стратегия, която трябва да се следва за победа: 2) *Даксон: Всеки ден **тренирам** далечни удари* (sport.plovdiv24.bg); *Кобрата: **Тренирам** защита, Питър е много силен* (www.blightz.bg).

В префигирания Р-лабилен глагол **премина** задължителен става прекият обект със значение ‘крайна точка’: *Японска ваксина срещу COVID-19 премина успешно опитите върху животни* (dariknews.bg). Чрез действието се засяга обект лице (ново каузативно значение ‘правя някого да тренира’): *Наставникът на Барселона: Бих се радвал да тренирам Неймар един ден; Гуардиола: Тренирам шестима световни шампиони* (www.sportlive.bg). Макроролята *повлиян* често е заета от събирателно съществително *отбор* или името му (включително и с метонимия) – *Алегри: На 100% ще тренирам Юве и следващия сезон* (заглавие); *Наставникът на Ювентус Масимо Алегри изрази пълна увереност, че ще тренира бианконерите и следващия сезон...* (gong.bg).

За сравнение в групата на бившите рефлексиви (44) само *атакизирам*, *бойковизирам*, *депесезирам* и *доганизирам* (засега с абсолютна употреба) нямат каузативно значение. При всички останали вместо очаквания възвратен глагол се появява невъзвратен каузатив: *ДесиСлава загаджи Зарко, запича му ориз с онлайн видео и снимки* (www.slusham.com); *Примерът ни помага, замисля ни и ни показва кой е правилният път...* (кандидатстудентска кампания, юли 2014). *Крисчън Бейл се сблъска с първата роля, която го отказва от филм* (www.avtora.com). *Циментирам най-широката усмивка на лицето си, което ще се разпадне от напрежение* (mamaninja.bg); *Ще продължавам да ги перфекционирам...* (бутерки с шоколад) (www.bg-mamma.com); *Съдбата подхлъзна Григор Димитров в най-важния му мач* (utroruse.com).

Конкуренция между непреходността (плюс рефлексивност) и преходността наблюдаваме и при *боря*, *дoblижа*, *загаджа*, *замисля*, *захвана*, *здравис(в)ам*, *зомбирам*, *изкачвам*, *кандидатирам*, *катеря*, *консултирам*, *мутризирам*, *натовизирам*, *отлюспвам*, *откажа*, *партизирам*, *перфекциони(зи)рам*, *подхлъзна*, *приближавам*, *разпадам*, *рекомунузирам*, *решавам*, *рутин(из)ирам*, *сбъдвам*, *сдобрявам*, *случвам*, *срамувам*, *стационарирам*, *страхувам*, *стресирам*, *съглася*, *съсредоточа*, *трансцендирам*, *туниговам*, *уповавам*, *усмихна*, *циганизирам*, *циментирам*, *чалг(ал)изирам*, *шегувам*.

Минималистично представената трета група с 10 дерексифива (*върти*, *змуркам*, *отмарям*, *приземявам*, *разпускам*, *разтоварвам*, *фехтувам*) запазва непреходността си, каузативността е изключение: само при три глагола, не във всичките им значения (*боксирам*, *движа* и *сработвам*). Последните два глагола попадат едновременно във втора и трета група: *Щерката на Галев движи бизнес за милиони* (www.bgdn.es.bg) ~ *Младата надежда Явор Давидков движи с готино гадже* (arhiv.zapernik.com); *Аз се опитвам, докато бием по същото време и да сработвам израчите* (gong.bg) = ‘правя да (за)работят заедно’ ~ *Как сработват новите глаголи*

(pavlinav.wordpress.com). Често подложната позиция при дерексивите некаузативи е заета от неодоушевано име (субект нелице) в семантичната роля ефектор: *Пенсионният модел **ще сработи** след 18–20 години* (www.pari.teni.bg).

Открихме един-единствен пример с каузатив при глагола *боксирам* (цитат от предаването „Съдебен спор“): *Ела тука да **та боксирам***. (www.vbox7.com) – глаголт присъединява като пряк обект краткото винително местоимение за 2 л. ед.ч. (*те*), което отнася употребата към втора група, показва и неизчерпаемите възможности в речта да се появяват нови и странни употреби.

Ясно е, че „глаголт се променя“ (Буров/Burov 2019: 108). Интересен развой наблюдаваме при някои каузативи, в които изпъква ролята на каузатор (ефектор). Реално в позицията на вършител попада нелице или неодоушевен предмет: *Bitcoin няма спиране, **премина** \$ 10 000* (www.economic.bg); *Бирената мая, която освен че има свойствата да разкроява, **спомога** също метаболитните процеси в организма...* (www.eva.bg); *Печалбата на Shell за последната година **стигна** 4-годишен връх* (www.investor.bg); *Дузпи и две греди **отказаха** „Локо“ /ГО/ за Купата* (www.gorna.bg); *Мариана Попова: Моловете **зомбират** хората* (www.bnews.bg); *Подготовката за идеална Коледа **стресира** много хора* (dnes.dir.bg); *Черна кутия **ще бори** корупцията при шофьорските изпити* (www.moreto.net); *Неотсъдена дузпа **подхлъзна** Барса в голово шоу* (web.cafe.bg); *Нова детска площадка **усмихна** децата на Разлог* (razlog.bg); *Тактиката на Мъри **сработи**, би лидера в Казахстан* (www.monitor.bg).

Въпреки че не може да изключим външно влияние (най-вече чрез английския език), измененията в глагола подсказват за настъпила промяна в мисленето на съвременния българин – израз на активна позиция чрез каузатива.

ЛИТЕРАТУРА

- Баракова 2003: *Баракова, П.* Умира ли глаголт? – В: *Езикът и литературата в епохата на глобализацията*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 192–198.
- Баракова 1999: *Баракова, П.* Транзитивация и дерексивация на глаголите в българския език. – В: *Език. Литература. Идентичност*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 455–466.
- Буров 2015: *Буров, Ст.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика. – *Български език*, LXII, № 3, с. 7–24.
- Буров 2017а: *Буров, Ст.* Спонтанни граматични промени в българския език („Унищожаване“ на възвратността). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир*

- Андрейчин“ (София, 15–16 май 2017 г.). Част втора. Отг. ред. Т. Александрова, Д. Благоева. София, Институт за български език, с. 41–52; електронна публикация (http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf).
- Буров 2017б: Буров, Ст. Дерексвивизация и каузация (на материале българской и русской речи). – В: *Славянские этносы, языки и культуры в современном мире: материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 60-летию филологического факультета БашГУ* (г. Уфа, 12–13 декабря 2017 г.). Отв. ред. О. П. Касимова. Уфа – Велико Търново, РИЦ БашГУ, с. 25–34.
- Буров 2019: Буров, Ст. *Studia Grammatica Bulgarica*. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.
- Влахова 2014: Влахова, Р. Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор). – *Електронно списание за хуманитаристика Littera et Lingua*, т. 11, кн. 1–2.
- Летучий 2013: Летучий, А. Б. Типология лабилных глаголов. Москва, Языки славянской культуры.
- Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Норман 1979: Норман, Б. Синтактичен каузатив в българския, руския и белоруския език. – *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 23–30.
- Пантелеева 2005: Пантелеева, Хр. За адаптирането на някои чуждици в съвременния български език след заемането им от съответния чужд език. – В: *Езиковедски проучвания в памет на професор Йордан Заимов (1921–1987)*. София, Академично издателство „Марин Дринов“, с. 221–224.
- Пинкър 2007: Пинкър, Ст. Езиковият инстинкт. Как умът създава езика. София, Изток – Запад.
- Пернишка, Благоева, Колковска 2001: Пернишка, Ем., Д. Благоева, С. Колковска. Речник на новите думи и значения в българския език. София, Наука и изкуство.
- Чакърова 2003: Чакърова, Кр. Българският Нарцис в огледалото на своя език (наблюдения върху естетическата норма в съвременната речева практика на българина). – В: *Алманах за литература и изкуство „Света гора“*, Велико Търново, бр. 4, с. 243–260.

REFERENCES

- Barakova 1999: Barakova, P. Tranzitivatsiya i derefektivatsiya na glagolite v balgarskiya ezik. – In: *Ezik. Literatura. Identichnost*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 455–466.
- Barakova 2003: Barakova, P. Umira li glagolat? – In: *Ezikat i literaturata v epochata na globalizaciyata*. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 192–198.
- Burov 2015: Burov, St. Tendentsii i promeni v savremennata balgarska gramatika. – *Balgarski ezik*, № 3, s. 7–24.

- Burov 2017a: *Burov, St.* Spontanni promeni v bulgarskiya ezik (“Unishtozhavane” na vazvratnostta). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsiya na Instituta za bulgarski ezik “Prof. Lyubomir Andrejchin”* (Sofia, 15–16.05.2017). Vol. II. Sofia, Institut za bulgarski ezik, s. 41–52; on-line: <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>
- Burov 2017b: *Burov, St.* Derefleksivizatsiya i kauzatsiya (na material bulgarskoj i ruskoj rechi). – In: *Slavyanskite etnosy, jazyki i kultury v sovremennom mire: materialy IV Mezhdunarodnoj nauchno-practicheskoj konferentsii, posviashtennoj 60-letiiu filologicheskogo fakulteta BashGU* (Ufa, 12–13.12.2017). Ufa – Veliko Tarnovo, RITS BashGU, s. 25–34.
- Burov 2019: *Burov, St.* *Studia Grammatica Bulgarica*. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodij”, s. 176–190.
- Chakarova 2003: *Chakarova, Kr.* Bulgarskiyat Nartsis v ogledaloto na svoya ezik (nablyudeniya varhu esteticheskata norma v savremennata recheva praktika na bulgarina). – In: *Almanah za literatura i izkustvo “Sveta gora”*, Veliko Tarnovo, 4, s. 243–260.
- Letuchij 2013: *Letuchij, A. B.* Tipologija labil'nykh glagolov. Moskva, Iazyki slavyanskoj kultury.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Bulgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Norman 1979: *Norman, B.* Sintaktichen kausativ v bulgarskiya, ruskiya i beloruskiya ezik. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 2, s. 23–30.
- Panteleeva 2005: *Panteleeva, Hr.* Za adaptiraneto na nyakoi chuzhditsi v savremenniya bulgarski ezik sled zaemaneto im ot saotvetniya chuzhd ezik. – In: *Ezikovedski prouchvaniya v pamet na professor Yordan Zaimov (1921–1987)*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Marin Drinov”, s. 221–224.
- Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2001: *Pernishka, Em., D. Blagoeva, S. Kolkovska.* Rechnik na novite dumi i znacheniya v bulgarskiya ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Pinker 2007: *Pinker, St.* Ezikoviyat instinct. Kak umat sazdava ezika. Sofia, Iztok – Zapad.
- Vlahova 2014: *Vlahova, R.* Predlozhnata fraza v argumentna pozitsiya v savremenniya bulgarski ezik (Aktor). – *Elektronno spisanie za humanitaristika Littera et Lingua*, vol. 11, 1–2.

✉ *Гл. ас. д-р Теодора Рабовянова*

Катедра по съвременен български език, Филологически факултет
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
ул. „Теодосий Търновски“ № 2, 5003 Велико Търново, България

✉ *Assist. Prof. Teodora Rabovyanova, PhD*

Department of Modern Bulgarian Language
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
2 T. Tarnovski, Veliko Tarnovo 5003, Bulgaria